

πιστεύω του, και αν ναι σε ποιο βαθμό, ή αν έχει προσγειωθεί μετά από δέκα χρόνια σε μια άλλη πραγματικότητα λόγω των υπαρκτών καταστάσεων και της γενικής πολιτικής της κυβέρνησης στην οποία ανήκει. Με άλλα λόγια, αντί το κείμενο να αποτελεί τη βάση για να ερμηνευτούν οι πράξεις, οι πράξεις θα πρέπει να επιβεβαιώσουν ή μη αν οι θέσεις του βιβλίου είναι ακόμη σε ισχύ και αν εφαρμόζονται. [1]

Στην Ελλάδα γενικά οι θέσεις του Α.Ν. καταδικάστηκαν ως εθνικιστικές και επεκτατικές και χαρακτηρίστηκαν ως ένδειξη «νεο-οθωμανισμού». Ο όρος «νεο-οθωμανισμός» που αποδίδεται στον Α.Ν. είναι προβληματικός για διάφορους λόγους. Ο ίδιος ο συγγραφέας δήλωσε επανειλημμένα ότι ποτέ δεν χρησιμοποίησε αυτόν τον όρο και ειδικά ουδέποτε τον ενστερνίστηκε. [2] Στα τουρκικά ο όρος «οθωμανισμός» και κατά συνέπεια και ο «νέος» μπορεί να φέρει τόσες διαφορετικές έννοιες που τελικά να μη σημαίνει από μόνος του σχεδόν τίποτε. Σε μια σχετικά σύγχρονη και έγκυρη έκδοση που πραγματεύεται τα ιδεολογικά ρεύματα της Τουρκίας βλέπουμε ότι «οθωμανισμός» μπορεί να σημαίνει τα εξής: [3]

μια ιδεολογία που αποσκοπούσε στο να ενώσει τους πολίτες του οθωμανικού κράτους κάτω από μια κοινή ιδεολογική σημαία, ή μια ουτοπία που παραμελεί τον «τουρκισμό», ή ένα ένδοξο παρελθόν, ή μια ταυτότητα που ένωσε Μουσουλμάνους, Χριστιανούς, Εβραίους και άλλες εθνότητες εξασφαλίζοντας μια ευτυχισμένη συνύπαρξη, κ.ά. Έτσι και ο «νεο-οθωμανισμός» μπορεί να σημαίνει ένα είδος αναβίωσης αυτών των ρευμάτων.

Ο όρος «οθωμανισμός» είναι εξίσου ασαφής στα ελληνικά. Ο Ρήγας Βελεστινλής στα τέλη του 17ου αιώνα στο «Πολίτευμά» του καταδικάζει μεν την «τυραννία του Οθωμανικού δεσποτισμού» (τον σουλτάνο) αλλά αποκαλεί το Οθωμανικό κράτος «το πλέον ωραιότερο βασίλειο του κόσμου». [4] Μετά, με την γέννηση του εθνικού ελληνικού κράτους ο όρος φέρει αρνητικούς συνειρμούς. Αλλά στην δεκαετία του 1850 και 1860 (δηλαδή μετά το Τανζιμάτ) η προοπτική του «ελληνοθωμανικού» σχήματος αλλάζει την εικόνα του οθωμανισμού, είναι πλέον θετική και μάλιστα ελπιδοφόρα. [5]

Το καλό πρόσωπο του οθωμανισμού και νέες προσδοκίες αναβιώνουν με τον Αθανάσιο Σουλιώτη Νικολαΐδη και τον Ίωνα Δραγούμη στις αρχές του 20ού αιώνα.

[6] Σήμερα το λεξικό «της Νέας Ελληνικής» του Γ. Μπαμπινιώτη ορίζει το λήμμα Οθωμανισμός ως την «πολιτική πρακτική που υιοθετήθηκε από πολλούς πολιτικούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και απέβλεπε στη συνένωση των διαφόρων λαών της σε μία οθωμανική εθνότητα υπό το σκήπτρο του σουλτάνου.» Για ορισμένους Έλληνες οι όροι «Οθωμανός» και «οθωμανισμός» είναι ηπιότεροι από τα ηχηρά «Τούρκος» και «τουρκισμός».

Το πόσο δυνατά, πιθανά ή ευκατὰ είναι να ευδοκιμήσουν αυτά τα σχέδια «συνένωσης» και η υλοποίηση παρόμοιων πολιτικών προτάσεων στην σημερινή εποχή των εθνικών-κρατών είναι βέβαια αυτονόητο. Γιατί τότε χρησιμοποιείται ο ασαφής όρος «νεο-οθωμανισμός» και

γιατί αποδίδεται στον Α.Ν.; Πιστεύω ότι η απάντηση είναι ότι ο όρος κάνει χρήση μιας γενικότερης αντίληψης που υπάρχει μέσα στην ελληνική κοινωνία σχετικά με τον «επεκτατικό Τούρκο» και την «Τουρκοκρατία του Οθωμανισμού». Οι συνειρμοί παραπέμπουν «στον εξ Ανατολών κίνδυνο» ο οποίος αναπαράγεται μέσα από διάφορους φορείς – παιδεία, ΜΜΕ, ιστοριογραφία, λογοτεχνία, κ.ά. [7] Ο όρος χρησιμοποιείται ως ένας κώδικας που συμπυκνώνει σε μια λέξη μια θέση και προδιαθέτει τον αναγνώστη – ο οποίος είναι ήδη εθισμένος μα και ώριμος να δεχτεί το σχετικό μήνυμα. Ο όρος «νεο-οθωμανισμός» επιτυγχάνει την συναίνεση μεταξύ του χρήστη του όρου και του δέκτη, αλλά δίνει και το μήνυμα για το τι πρόκειται να ακολουθήσει: απειλούμαστε!

Δεν εννοώ ότι οι θέσεις του Α.Ν. δεν εμπεριέχουν απειλές κατά της Ελλάδας όπως και κινδύνους. Κάθε άλλο. Ακόμα και στην ίδια του την χώρα οι θέσεις του ενοχλούν πολλούς και χαρακτηρίζονται, όπως και στην Ελλάδα, εθνικιστικές και «μεγαλοϊδεατικές». Τονίζω όμως ότι αντί οι απειλές και οι κίνδυνοι να καταγραφούν, να παρουσιαστούν και να ερμηνευτούν συστηματικά, γίνεται χρήση ενός τετριμμένου λόγου («νεο-οθωμανισμός») που δεν επιτρέπει μια σε βάθος ανάλυση και αξιολόγηση των διαφορετικών καταστάσεων. Πράξεις πολιτικών της Τουρκίας οι οποίες έχουν ως αφετηρία διαφορετικές τάσεις και ιδεολογίες, όπως η εισβολή στην Κύπρο το 1974, αλλά και οι πολιτικές θέσεις της κυβέρνησης του Ρ.Τ. Ερντογάν του Κόμματος της Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (ΑΚΡ), χαρακτηρίζονται με την ίδια φρασεολογία – «νεο-οθωμανισμός». Τότε όμως δεν εξηγείται γιατί το ΑΚΡ συγκρούστηκε με τον Ρ. Ντενκτάς, τον παρέκαμψε και συμφώνησε με το σχέδιο Άναν, ή σε τι διαφέρουν το στρατιωτικό παρακράτος και τα «μη οθωμανικά» κόμματα, όπως το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό (CHP) και το Κόμμα Εθνικής Κίνησης (MHP) από το ΑΚΡ. Αν ο «νεο-οθωμανισμός» σημαίνει επιθετικότητα και επεκτατισμός, ποια κόμματα και πότε παρουσίασαν και ποια δεν παρουσίασαν τέτοιες τάσεις; Αυτές οι «λεπτομέρειες» συσκοτίζονται με έναν γενικό και αδιευκρίνιστο όρο όπως «νεο-οθωμανισμός». Η γενίκευση συσκοτίζει τις διαφορές και τις λεπτομέρειες.

Βέβαια ο ερευνητής δικαιούται να χρησιμοποιήσει όποιο όρο θέλει, με την προϋπόθεση όμως να τον έχει ορίσει με σαφήνεια. Ο όρος «νεο-οθωμανισμός» χρησιμοποιείται και στην «Δύση», κάποτε αυθαίρετα και με μια ευχέρεια που προκαλεί υποψίες για προκαταλήψεις και άλλοτε δίνοντας μια πειστική εξήγηση για την επιλογή του όρου. Αυτό θα επιχειρήσω να κάνω και εδώ: Να περιγράψω και να ερμηνεύσω τις επιλογές και την ιδεολογία μιας ομάδας ανθρώπων που κυβερνούν σήμερα την Τουρκία – τον «οθωμανισμό» τους αν θέλετε. Ο σημερινός «οθωμανισμός» είναι τόσο σύνθετος που και οι ίδιοι οι οπαδοί του δεν το έχουν αντιληφθεί. Επίσης θα προσπαθήσω να δείξω τι αντιστάσεις υπάρχουν κατά των απόψεων του Α.Ν., από πού πηγάζουν και τι σημασία έχουν.

Ο Οθωμανισμός ως αντικεμαλικός λόγος

Η επιλογή του Α.Ν. στην θέση του υπουργού Εξωτερικών δεν ήταν βέβαια αποτέλεσμα των θετικών ακαδημαϊκών του περγαμηνών ή της πολυετούς του πείρας στα σχετικά θέματα. Ήταν κυρίως μια πολιτική απόφαση. Επιλέχθηκε επειδή συμπορεύεται ιδεολογικά με το κυβερνών κόμμα, το ΑΚΡ, με την ηγεσία του και γενικά με το πολιτικό ρεύμα που συνήθως αποκαλείται «πολιτικό Ισλάμ». Στο *Στρατηγικό βάθος* παρατηρούμε θέσεις που αποτελούν υπερβάσεις ορισμένων κεμαλικών ταμπού και που αποκαλύπτουν και επιβεβαιώνουν το ιδεολογικό προφίλ του Νταβούτογλου.

Το πολιτικό Ισλάμ έκανε αισθητή την παρουσία του στην δεκαετία του 1970. Στο πολιτικό πεδίο ο τότε ηγέτης ήταν ο Ν. Ερμπακάν (Κόμμα Εθνικής Σωτηρίας) [8] αλλά αυτό το ρεύμα εκφράστηκε και πολιτιστικά. Στον χώρο της λογοτεχνίας, π.χ., ο Χεκίμογλου Ισμαήλ εμφανίστηκε με (ισλαμικά) μυθιστορήματα που έκαναν δεκάδες εκδόσεις.

[9]

Το (πολιτικό) Ισλάμ τα τελευταία εκατόν πενήντα χρόνια διέγραψε μια ταραγμένη πορεία την οποία δεν θα αναπτύξω εδώ. Θα πρέπει όμως να τονίσω ότι το «Ισλάμ» ήταν σε αντιπαράθεση με τα νεωτεριστικά, κοσμικά και εθνικιστικά ρεύματα από την εποχή του Οθωμανικού Κράτους και ειδικότερα κατά των Νεότουρκων. Το Κεμαλικό καθεστώς τελικά υπερίσχυσε και κάθε εκδήλωση που ερμηνεύτηκε ως «ισλαμική» κατατροπώθηκε βίαια. Το σύγχρονο κεμαλικό κράτος εδραίωσε τους δικούς του εθνικούς και ιδεολογικούς μύθους. Ο βασικότερος είναι η προσωπολατρία του Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ.

Η ακήρυκτη διαμάχη μεταξύ του κεμαλιστών και ισλαμιστών συνεχίστηκε και μετά την ίδρυση του νέου Τουρκικού Κράτους (1923), η οποία μερικές φορές ήταν πιο εμφανής αλλά συνήθως ήταν συγκαλυμμένη. Οι όροι «κεμαλιστής» και «ισλαμιστής» και η σχετική διαμάχη είναι πολύ πιο σύνθετη από ό,τι θα αναπτύξω εδώ. Υπήρξαν και υπάρχουν διάφορα «Ισλάμ» όπως και διαφορετικές ερμηνείες και ομάδες του «κεμαλισμού». Επίσης ορισμένοι εκλαμβάνουν αυτήν την διαμάχη ως μια αντιπαράθεση μεταξύ συντηρητικών και προοδευτικών, αποδίδοντας θετικά ή αρνητικά χαρακτηριστικά στην μία ή την άλλη ομάδα. Για το αντικείμενό μας, αυτό που προέχει είναι ότι ο Α.Ν. έχει ενταχθεί σε μια παράταξη που ασκεί κριτική (υποχρεωτικά με έμμεσο τρόπο) στις πρακτικές και επιλογές του Μ. Κεμάλ.

Βλέπουμε ότι στο εν λόγω βιβλίο του ο Α.Ν. κατακρίνει την εξωτερική πολιτική των Νεότουρκων, αφήνοντας «έκθετο» τον Μ. Κεμάλ παρουσιάζοντας τον σουλτάνο

Αμπντουλχαμίτ Β΄ –ο οποίος στην σύγχρονη επίσημη τουρκική ιστοριογραφία θεωρείται ο πλέον συντηρητικός και αντιδραστικός σουλτάνος και εχθρός του νέων ρευμάτων– ως τον μοναδικό ηγέτη που εφάρμοσε σωστή εξωτερική πολιτική. Η ανεπάρκεια της οθωμανικής αλλά και της μετέπειτα εξωτερικής πολιτικής, γράφει ο Α.Ν., είναι ότι η ηγεσία «δεν άσκησε μια ιμπεριαλιστική/αποικιοκρατική στρατηγική... Μια από τις σημαντικές εξαιρέσεις αυτής της κατάστασης ... είναι η πολιτική αποικιών που ακολουθούσε ο Αμπντουλχαμίτ» (52-53/99-100).

[10]

Το αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής, δηλαδή της εξασφάλισης της υποστήριξης των αποικιοκρατούμενων μουσουλμανικών δυνάμεων παγκοσμίως (αυτό εννοεί ο Α.Ν. με «αποικίες») ήταν να μη χάσει τότε εδάφη η Οθωμανική Αυτοκρατορία η οποία αντιμετώπιζε μεγάλα προβλήματα.

Η επίσημη ερμηνεία της εξωτερικής πολιτικής του Μ. Κεμάλ διδάσκεται ως μια μη-επεκτατική, μη-αυτρωτική πολιτική, ανεξάρτητα αν αυτό ευσταθεί. Ο Α.Ν. στο *Στρατηγικό βάθος*

εμμέσως αλλά μάλλον για πρώτη φορά σε τέτοιο βαθμό σαφώς καταδικάζει αυτό που αποκαλεί παθητική στάση και εσωστρέφεια. Ισχυρίζεται ότι με την παραδοσιακή πολιτική του νέου κράτους δεν επιτυγχάνεται η πίστη που πρέπει να πηγάζει από την συνειδητοποίηση της συνέχειας της ιστορίας «μας», η οποία δεν είναι άλλη από την Οθωμανική – και που κακώς υποβιβάστηκε από το νέο τουρκικό κράτος.

«Παρά την έντονη διδασκαλία της ιστορίας και της γεωγραφίας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση ακόμη ζούμε σε μια διαδικασία “ανιστορισμού”»

(59/111). Στηλιτεύεται η πολιτική της σύγχρονης Τουρκίας:

«Το νέο κράτος είχε αποποιηθεί κάθε είδος διεθνούς ευθύνης και είχε παραιτηθεί από κάθε είδους αξιώσεις, α) Αντί να επιδιωχθεί η κάλυψη μίας ισχυρής θέσης στο διεθνές σύστημα, αποφασίστηκε μια στρατηγική υπεράσπισης των συνόρων του Εθνικού Όρκου και του έθνους-κράτους. β) ... προτιμήθηκε η συμμετοχή στον δυτικό άξονα»

(69/123).

Ο όρος Εθνικός Όρκος (Misaki Milli), ο οποίος εδώ παρουσιάζεται ως μια υποδεέστερη επιλογή, αποτελεί (θεωρητικά) τον θεμέλιο λίθο της πολιτικής του Μ. Κεμάλ. Ο όρος παραπέμπει στα εθνικά σύνορα που πρέπει να επιτύχει και να υπερασπίσει το νέο κράτος, αλλά ο όρος χρησιμοποιήθηκε και για να οριοθετήσει τα σύνορα πέρα από τα οποία η νέα Τουρκία δεν προβάλλει διεκδικήσεις. Στην επόμενη παράγραφο ο Α.Ν. αναφέρεται στον Μ. Κεμάλ και στο γνωστό του απόφθεγμα «Ειρήνη στη χώρα, ειρήνη στον κόσμο» και χαρακτηρίζει αυτήν την πολιτική ως *«επιδίωξη ιδεαλιστικών διεθνών σχέσεων»*.

«Η πολιτική ελίτ

(διάβασε Μ. Κεμάλ)...

επιδόθηκε σε ευρείας κλίμακας μεταρρυθμίσεις... Έτσι η Τουρκία προτίμησε να γίνει μια

περιφερειακή δύναμη που εισχώρησε στην αμυντική ομπρέλα της κυρίαρχης δυτικής πολιτισμικής περιοχής. Αυτή η επιλογή επηρέασε σε βάθος τα ποιοτικά ιδεώδη της κοινωνίας, τη στάση της, την κουλτούρα της και τους θεσμούς της» (69-70 / 123-124).

Αν και έμμεσα, η μομφή είναι σαφέστατη: οι πολιτικές του νέου κεμαλικού κράτους ήταν λανθασμένες, όχι μόνο στο πεδίο των εξωτερικών σχέσεων αλλά και γενικότερα, προκαλώντας πολιτισμικά προβλήματα μέσα στην κοινωνία. Στην Τουρκία αυτός ο λόγος, ειδικά τα χρόνια που κυκλοφόρησε το βιβλίο του Α.Ν. σήμαινε μια ιδεολογική δήλωση υπέρ του αναδυόμενου πολιτικού Ισλάμ και των ιδεωδών του και σαφώς κατά του κεμαλικού κατεστημένου. Πιστεύω ότι με αυτά τα λίγα τεκμηρίωσα τη θέση μου: Το *Στρατηγικό βάθος*, πέρα από ό,τι άλλο μπορεί να σημαίνει και μια πολιτική τοποθέτηση κατά της κεμαλικής ιδεολογίας. Στη συνέχεια θα δούμε ποιες θέσεις και ποια ιδεολογία αντικατέστησαν τα απορριπτέα.

Ο Οθωμανισμός ως μια Ισλαμική πολιτική/πολεμική

Ότι το Ισλάμ αποτελεί συστατικό στοιχείο της Τουρκικής ταυτότητας στο βιβλίο του Α.Ν. δηλώνεται έμμεσα. Δεν τίθεται ως μια προβληματική αλλά ως δεδομένο. Ο Α.Ν. πραγματεύεται και επικεντρώνεται στο Ισλάμ ως μια δυναμική και μια συνιστώσα στη χάραξη εξωτερικής πολιτικής. Στο κεφάλαιο που φέρει τον τίτλο «Η Τουρκία και ο Ισλαμικός Κόσμος» αναλύει τα πεπραγμένα της Τουρκίας και εκφέρει γνώμη για το τι θα πρέπει να γίνει. (256-264/392-404). Παραθέτω τις βασικές του θέσεις.

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία αποτελούσε το σύμβολο της πνευματικής και πολιτικής ενότητας του Ισλαμικού κόσμου. Το νέο τουρκικό κράτος, με την κατάργηση του Χαλιφάτου έχασε αυτήν την ιδιότητά του, αποχωρίστηκε από τον Ισλαμικό κόσμο. Η Τουρκία «η οποία είναι η χώρα που έκανε τον πρώτο εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα κατά της αποικιοκρατίας»

[\[11\]](#)

, αποξένωσε τον Ισλαμικό κόσμο λόγω της στάσης της στο θέμα της Αλγερίας και στην κρίση του Σουέζ. Η Τουρκία απομονώθηκε στα διεθνή φόρα, διεκόπη «το πεπρωμένο» (kader çizgisi)

της Τουρκίας με τον Ισλαμικό κόσμο. [Αυτό λέει Ο Νταβούτ.! Είναι τα λόγια του, ακαταλαβίστικα, για αυτό έβαλα και τα τουρκικά] Η βελτίωση των σχέσεων με το Ισραήλ

«επηρέασε αρνητικά την εικόνα της Τουρκίας στις μουσουλμανικές χώρες» και μειώθηκε το κύρος της. Η Τουρκία φάνηκε να ακολουθεί μια εξωτερική πολιτική που υπαγορεύεται από την ΕΕ και τις ΗΠΑ.

Ακολουθούν οι προτάσεις του Α.Ν. «*Η Τουρκία, η οποία περικλείει στους κόλπους της τα σημαντικότερα στοιχεία της συσσώρευσης της αρχαίας ανθρωπότητας κατέχει την πιο αγνή πολιτισμική κληρονομιά του ισλαμικού πολιτισμού και αποτελεί ένα σοβαρό πεδίο διαπολιτισμικής αλληλεπίδρασης στα πλαίσια της διαδικασίας εκδυτικισμού, οφείλει να χρησιμοποιήσει τη θέση της αυτή κατά τρόπο, ώστε να ηγηθεί ενός μόνιμου πολιτισμικού ανοίγματος.*» [\[12\]](#) Στην συνέχεια τονίζει την σημασία του γεωπολιτικού βόθους του Ισλαμικού κόσμου και πόσο αυτό είναι αποφασιστικό για την Τουρκία.

Είναι σαφές ότι ο Α.Ν. τονίζει από την μια την σημασία του Ισλάμ όπως κάποτε προβλήθηκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία στην άσκηση εξωτερικής πολιτικής, και από την άλλη την σημασία του Ισλαμικού κόσμου στο σημερινό πλαίσιο. Το ερώτημα που θα πρέπει να απαντηθεί είναι αν αυτή η ανάλυση είναι αποτέλεσμα πραγματισμού και αποστασιοποιημένων παρατηρήσεων ή αν πηγάζει από ιδεολογικά πιστεύω, τα οποία μπορούν να εμπεριέχουν και αυθαίρετες εκτιμήσεις.

Ο Οθωμανισμός ως αντιδυτικός λόγος

Ο Α.Ν. κατηγορεί τους «δυτικούς» ως εμπαθείς κατά της Τουρκίας και των Τούρκων χωρίς να συνειδητοποιεί ότι και ο ίδιος κάνει το ίδιο για τους «δυτικούς». Η γενίκευση «Δύση» και «δυτικός» ήδη στο ξεκίνημα σηματοδοτεί ένα στερεότυπο. Ο διπολικός κόσμος «Δύση-Ανατολή» φυσικά υπάρχει, αλλά στις συνειδήσεις αυτών που πιστεύουν στην ύπαρξή του. Επίσης τα χαρακτηριστικά της Δύσης ή της Ανατολής ορίζονται κάθε φορά θετικά ή αρνητικά ανάλογα με το ποιος κρίνει. Εδώ θα δούμε πώς κρίνει τις υποτιθέμενες δύο πλευρές ο Α.Ν. Με άλλα λόγια θα προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε την (εθνική/θρησκευτική/ιδεολογική) ταυτότητα του Α.Ν. όπως αυτή, ως συνήθως, εκφράζεται σε συνάρτηση με τον «άλλο».

Η Τουρκία, λοιπόν, σύμφωνα με τον Α.Ν., δεν είναι μια τυχαία χώρα. Με αυτήν την θέση υπαινίσσεται βέβαια ότι άλλες χώρες μπορεί να είναι «τυχαίες». *«Η Τουρκία δεν είναι ένα οποιοδήποτε έθνος-κράτος που προέκυψε εξαιτίας συγκυριακών περιστάσεων. Αντιθέτως είναι έργο μιας ιστορικής κληρονομιάς, η οποία προέκυψε από ένα ιδιαίτερο μακροχρόνιο αγώνα –διήρκησε αιώνες– με τον κυρίαρχο πολιτισμό, ο οποίος συνέστησε το διεθνές σύστημα ... Το Οθωμανικό κράτος ήταν το πολιτικό μόρφωμα της μοναδικής πολιτισμικής περιοχής που συστήθηκε στον αντίποδα της Ευρώπης και το οποίο άσκησε απευθείας την εξουσία του ... Στην σχέση αυτών των δύο πολιτισμικών πεδίων το Οθωμανικό κράτος κατείχε μετωπική θέση»* (66/118).

Στη συνέχεια ο Α.Ν. αναλύει τις σχέσεις των «δύο πολιτισμικών πεδίων», τις αλλαγές στις ισορροπίες δυνάμεων, αλλά πάντα διατηρώντας την παραδοχή ύπαρξης μιας αντιπαλότητας, διαπάλης, αντιπαράθεσης, αναμέτρησης, αντιζηλίας μεταξύ των «δύο πλευρών». Οι δε πολιτικές που δοκιμάστηκαν από την Οθωμανική πλευρά σε αυτό το πεδίο, ισορροπώντας μεταξύ δυτικών δυνάμεων χαρακτηρίζονται ως θέσεις κατά των «εχθρών»: *«Η πολιτική αυτή, που εξακολουθεί να είναι αποτελεσματική ακόμη και σήμερα μπορεί να συνοψιστεί ως η προσπάθεια εξισορρόπησης ενός κοντινού/δραστήριου εχθρού με μακρινούς/δυνητικούς εχθρούς»* (67/120).

Αλλά το σημαντικό είναι ότι αυτή η ιστορική ερμηνεία των «δύο αντίπαλων στρατοπέδων» ανάγεται σε μια βάση για να ερμηνευτεί το παρόν και οι σχέσεις της Τουρκίας με τις άλλες χώρες της περιοχής. Πρώτα επαναλαμβάνεται η μοναδικότητα της τουρκικής κουλτούρας, *«κέντρο ενός πολιτισμού που εγκαθίδρυσε μια αυθεντική και μακρόβια πολιτική τάξη, η οποία κατά το παρελθόν περιέκλειε στους κόλπους της τα σημαντικότερα σταυροδρόμια της παγκόσμιας ηπείρου»* (80/140). Μετά αναγνωρίζεται ότι κατά τα τελευταία χρόνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και μετά, στην περίοδο την Τουρκικής Δημοκρατίας, η «ελίτ» της Τουρκίας υποχρεώθηκε να αναγνωρίσει τις αξίες της Δύσης. Αυτό δημιούργησε μια ρήξη με τραυματικές συνέπειες στην ταυτότητα και τον πολιτισμό της χώρας (82/142). Ακολουθεί η μομφή και η «εικόνα» της σημερινής «Δύσης» όπως αυτή εκλαμβάνεται από τον Α.Ν.: *«Το γεγονός ότι [η Τουρκία] δεν κατέχει μία τιμητική θέση ανάλογη με την ιστορική της εμπειρία στην διεθνή ιεραρχία των κρατών και ότι συνεχώς απορρίπτεται από το πολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο επιδιώχθηκε να ενταχθεί –η τελευταία περίπτωση παρατηρήθηκε στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Κορυφής του Λουξεμβούργου το 1997 και επιδιώχθηκε να διορθωθεί στο Συμβούλιο του Ελσίνκι το 1999– είχε ως αποτέλεσμα την ενεργοποίηση του ισχυρού ψυχολογικού υπόβαθρου το οποίο στηρίζει τα στοιχεία της ιστορικής συνέχειας»* (82/142).

Θεωρώ ότι τα παραπάνω παρέχουν την δυνατότητα να κατανοήσουμε ότι ο Α.Ν. πιστεύει ότι η «Δύση» για ιστορικούς λόγους και λόγω προκαταλήψεων «συνεχώς απορρίπτει» την Τουρκία, δεν της αναγνωρίζει την «τιμητική θέση» που της αξίζει και ως αποτέλεσμα αυτών ενεργοποιήθηκε ένα ισχυρό ψυχολογικό υπόβαθρο, που αν δεν απατώμαι εκφράζεται εδώ από τον συγγραφέα. Βέβαια μπορούμε να συμπεράνουμε επίσης ότι ανεξάρτητα αν υπάρχει ή όχι μια ολική και ομοιόμορφη «Δύση», ο ίδιος έχει μια ισχυρή γνώμη εναντίον μιας «Δύσης». Υποστηρίζει ότι από το Τανζιμάτ και μετά η «ελίτ» της χώρας (διάβαζε οι Κεμαλιστές) αποπειράθηκαν να εισαγάγουν έναν ξένο δυτικό πολιτισμό και αυτό προκάλεσε μια αντίφαση και μια μεγάλη κοινωνική ένταση: *«Το γεγονός αυτό είναι σχεδόν αποκλειστικό χαρακτηριστικό της περίπτωσης της Τουρκίας»* (83/143). Αυτός ο προβληματισμός αποτελεί ένα κύριο θέμα «προσωπικότητας» και «γοήτρου» για την Τουρκία (93/159).

Στις τελευταίες σελίδες του βιβλίου ο Α.Ν. αυξάνει τις κατηγορίες κατά της Ευρώπης και της ΕΕ. Λόγω ιστορίας και της αντιπαράθεσής της με την Τουρκία, η Ευρώπη έχει προκαταλήψεις: *«Αυτή η κατάσταση είχε ως συνέπεια η αντίληψη περί του “άλλου” των ευρωπαϊκών ελίτ και των πολιτικών να ταυτιστεί με την Τουρκία»* (542/806). Πουθενά στο βιβλίο δεν εξηγείται γιατί η Τουρκική πλευρά δεν ανέπτυξε αντίστοιχες προκαταλήψεις ως αποτέλεσμα αυτών των συγκρούσεων και συγκυριών. Κατηγορεί την Ευρώπη ότι έχει ρατσιστικές τάσεις και Ισλαμοφοβία και αυτά δημιουργούν *«σοβαρές επιφυλάξεις όσον αφορά την ειλικρίνεια της ΕΕ για τις βασικές αρχές της»* (542/807). Καταλήγει δε ως εξής: *«Εκείνο που πρέπει να γίνει στις μέρες μας είναι η άρση των εμποδίων που ορθώνονται εμπρός από ένα άνοιγμα απαλλαγμένο από προκαταλήψεις σχετικά με πολιτισμικές παραμέτρους, οι οποίες θα επηρεάσουν και τη διαδικασία ένταξης στην ΕΕ»* (543/808). Νοείται ότι αυτά θα πρέπει να τα κάνει μόνο η «άλλη» πλευρά.

Συνοψίζοντας μπορούμε να πούμε ότι ο Α.Ν. παρουσιάζει μια «Ευρώπη» με προκαταλήψεις σε βαθμό ρατσισμού, λόγω ιστορίας, κατά της (Ανατολικής) Τουρκίας, η οποία δικαιούται να έχει μια τιμητική θέση στην Ευρώπη λόγω της συμβολής της και της μοναδικής της ανωτερότητας. Η θέση αυτή είναι ενδιαφέρουσα επειδή αποκαλύπτει την ανθρώπινη αδυναμία του να μην μπορεί να υποψιαστεί καν τις δικές του προκαταλήψεις και τα δικά του στερεότυπα.

Ο Οθωμανισμός ως ρομαντικός λόγος – η πολυπολιτισμική ουτοπία

Οι θέσεις και η επιρροή του Α.Ν. δεν θα γίνουν πλήρως κατανοητές αν δεν καταγραφούν και τα διάφορα ρομαντικά στοιχεία του λόγου του. Κάποτε η συναισθηματική και η λυρική αφήγηση των καταστάσεων, άλλοτε οι συγκινητικές περιγραφές ή το πάθος κυνηγιού μιας εθνικής χιμαιρας επισκιάζουν τα ιστορικά ή τα υποτιθέμενα αντικειμενικά επιχειρήματα. Η ρομαντική διάθεση, που κολακεύει και τα αισθήματα των εθνικιστών, παρασύρει τον αναγνώστη – τον Τούρκο αναγνώστη. Παραπάνω κατέγραψα ορισμένα δείγματα αυτής της έκφρασης: ο σουλτάνος Αμπντουλχαμίτ που παρουσιάζεται ως ο Τούρκος ηγέτης *«των αποικιοκρατούμενων μουσουλμανικών δυνάμεων παγκοσμίως»*

, μια Τουρκία που είναι

«η χώρα που έκανε τον πρώτο εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα κατά της αποικιοκρατίας», «Η Τουρκία, η οποία περικλείει στους κόλπους της τα σημαντικότερα στοιχεία της συσσώρευσης της αρχαίας ανθρωπότητας», «Η Τουρκία δεν είναι ένα οποιοδήποτε έθνος-κράτος».

Αυτή η ρητορεία δεν επιδέχεται ορθολογική κριτική επειδή ανήκει στον χώρο του ποιητικού λόγου. Μπορεί όμως να καταγραφεί ως έχει – πράγμα που προσπαθώ να κάνω τώρα.

[\[13\]](#)

Αλλά δεν είναι μόνο τα ρομαντικά μηνύματα το πρόβλημα, είναι και το είδος της σύνταξης. Ο συγγραφέας καταφεύγει σε μακροσκελέστερες φράσεις που περιέχουν πολλές θέσεις αλλά και υπαινιγμούς. Οι θέσεις προβάλλονται χωρίς να τεκμηριώνονται, αγνοώντας επιδεικτικά το γεγονός ότι αυτές οι θέσεις μπορεί να μην αναγνωρίζονται ως δεδομένες από πολλούς μελετητές. Τα υπονοούμενα χρήζουν επεξηγήσεων αλλά αυτές λείπουν. Και όταν ο αναγνώστης –ο Έλληνας αναγνώστης– προσπαθεί να βρει τις ισορροπίες της πρώτης φράσης ακολουθεί μια δεύτερη προσθέτοντας ασάφειες της ίδιας κατηγορίας. Η αποδόμηση αυτής της γραφής δεν θα μας απασχολήσει άμεσα εδώ.

Το ρομαντικό στοιχείο είναι υπαρκτό και στην εθνική/εθνικιστική «ιδεολογία» που είναι κυρίαρχη σε όλο το κείμενο. Ο εθνικισμός είναι ένα κίνημα και μια ιδεολογία της εποχής του ρομαντισμού. Η συνύπαρξη των δύο –ρομαντισμός και εθνικισμός– στο βιβλίο του Α.Ν. δεν αποτελεί έκπληξη αλλά επιβεβαίωση μιας συγγένειας. Η μοναδικότητα του έθνους, τα ιδεώδη μεγάλων επιτυχιών, τα όνειρα για κατακτήσεις πολλές από τις οποίες φέρουν και το στοιχείο της περιπέτειας, και άλλα τέτοια, είναι χαρακτηριστικά όλων των εθνικιστών.

Ένα άλλο στοιχείο ρομαντισμού που επαναλαμβάνεται είναι το θετικό και μάλιστα μαγευτικό παρελθόν: οι καλές παλιές εποχές, όπως είναι γνωστή αυτή η νοσταλγία ευρύτερα. Αυτό το παρελθόν συνήθως είναι η Οθωμανική Αυτοκρατορία, βέβαια όπως αυτή εκλαμβάνεται από τον συγγραφέα. Ο αντικεμαλικός λόγος εμπεριέχει και αυτό το είδος του ρομαντισμού, όπως είδαμε παραπάνω. Η Οθωμανική πραγματικότητα κάποτε εκθειάζεται

ως μια δύναμη μέσα σε έναν συγκρουσιακό (δαρβινικό, Νιτσεϊκό) κόσμο. Άλλοτε αυτή η δύναμη «μας», η Αυτοκρατορία που χάθηκε (πόσο άδικα – πόνος και νοσταλγία!) ήταν μια «ηθικά αγνή» δύναμη, ο φύλακας του δικαίου. Η προσδοκία της επανάκτησής της είναι ένα ρομαντικό στοιχείο. *«Η ιστορική εμπειρία [διδάσκει] το γεγονός ότι η παράδοση της οθωμανοτουρκικής εξωτερικής πολιτικής δεν άσκησε μία ιμπεριαλιστική/ αποικιοκρατική στρατηγική»* (52/99).

Ο χαμένος παράδεισος εκθειάζεται και έμμεσα, ως μια παραδοχή η οποία δεν χρειάζεται τεκμηρίωση. Τα «κατάλοιπα» της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δηλαδή οι λαοί που κάποτε έζησαν κάτω από την κυριαρχία της θεωρούνται φυσικοί σύμμαχοι της σημερινής Τουρκίας. Αν πάλι κάποτε αυτοί οι σύμμαχοι-λαοί δεν συμπεριφέρονται όπως το επιβάλλουν οι παραδοχές, λ.χ., αν επαναστατούν κατά του Οθωμανικού Κράτους ή συμμαχούν με τους «εχθρούς», τότε το γεγονός αποσιωπάται ή αποδίδεται σε εξωγενείς δυνάμεις, πράκτορες, κ.ά. Άλλοτε η αυτοπεποίθηση του συγγραφέα σε αυτήν την ουτοπική ιστορία εκφράζεται ως υποβίβαση του «άλλου» απέναντι του «εαυτού». Διαβάζουμε, π.χ., ότι οι «άλλοι» είναι βάρβαροι όταν αντιπαραβάλλονται με «εμάς»: *«Έως ότου καταστραφεί από τις κατοχικές δυνάμεις βαρβάρων, κάθε οθωμανική πόλη που εγκαταλείφθηκε εξακολούθησε να διατηρεί τα παλιά της χαρακτηριστικά... Το πιο πρόσφατο παράδειγμα αυτού είναι η περίπτωση του Σαράγιεβου. Υπ' αυτή την έννοια η κατάλυση ή η απευθείας καταστροφή των οθωμανικών πόλεων από μέρους των εκπροσώπων του δυτικού πολιτισμού εκδηλώθηκε και ως διαδικασία αποχώρησης από τη σκηνή της ιστορίας του σωρευμένου από τον χρόνο πολιτισμικού θησαυρίσματος της ανθρωπότητας»* (195/303). Με άλλα και πιο απλά λόγια, ο βάρβαρος δυτικός πολιτισμός κατέστρεψε το θησαύρισμα της ανθρωπότητας που ήταν δημιούργημα των Οθωμανών!

Η τιμή, η αξιοπρέπεια, η υπερηφάνεια του έθνους αλλά και του ατόμου θυμίζουν τον Συρανό ντε Μπερζεράκ του Εντμόν Ροσάν. Αυτή η ρητορεία είναι χαρακτηριστική όλων των ρομαντικών και των εθνικιστών. Στην αρχή του βιβλίου του, ο Α.Ν. γράφει ότι ο απώτερος σκοπός για τους Τούρκους είναι *«να καταστήσουν υπερήφανα υποκείμενα τις νέες γενιές τους»* (11/39). Παραπάνω είδαμε ότι το θέμα της ένταξης της Τουρκίας στην ΕΕ τίθεται ως μια υπόθεση όπου η χώρα θα πρέπει να *«κατέχει μία τιμητική θέση ανάλογη με την ιστορική της εμπειρία στην διεθνή ιεραρχία των κρατών.»*

Αλλά και η έννοια και ο ορισμός που δίνει ο Α.Ν. στο έθνος είναι της ρομαντικής εποχής, του Γιόχαν Γκότφριντ Χέρντερ (1744-1803). Οι σύγχρονες μελέτες σχετικά με το έθνος-κράτος, την εθνογένεση ή τις εθνικές ταυτότητες απουσιάζουν από το βιβλίο. Ο συγγραφέας ξεκινά με την αποδοχή της «διαχρονικής συνέχειας του έθνους», όπου κάτι σαν «εθνικός χαρακτήρας» κρίνει την φυσιογνωμία και τις πρακτικές των εθνών. Π.χ., η σύγχρονη γερμανική στρατηγική νοοτροπία έχει τις ρίζες της στον 9ο αιώνα, η τσαρική

Ρωσία και η αθεϊστική ΕΣΣΔ είχαν τις ίδιες στρατηγικές προτεραιότητες. Έτσι και η Τουρκία, εξηγεί ο Α.Ν., «ξεκίνησε από ένα μικρό εμιράτο ... το οποίο και επεκτάθηκε σε όλες τις αρχαίες τοπικές πολιτισμικές περιοχές, για να μετατραπεί σε μία από τις πιο εντυπωσιακές και σύνθετες πολιτικές δομές... Η στρατηγική αυτή νοοτροπία [που πηγάζει από μια συνείδηση χρόνου και χώρου] εξασφάλισε τη δυνατότητα κατακτητικής εξόρμησης του Οθωμανικού κράτους αλλά και τη σταθερότητα του οθωμανικού συστήματος.»
Αυτά
«απηχούν μία ιστορική και εθνική συνείδηση»
(29-30/66-67).

Το παρελθόν, σχεδόν σαν μοίρα θα έλεγε κανείς, υπαγορεύει το μέλλον και το πρέπον. «Οι κοινωνίες που έχουν αποκρυσταλλώσει μια καθιερωμένη στρατηγική νοοτροπία ... αποκτούν την ικανότητα να ρίχνουν το βάρος τους και στις διεθνείς παραμέτρους ισχύος. [Αλλιώς] θέτουν σε κίνδυνο την ιστορική τους ύπαρξη»
(31/68). Με άλλα λόγια, το παρελθόν και η εθνική συνείδηση υπαγορεύουν, σύμφωνα με τον συγγραφέα, τις πολιτικές και στρατηγικές των εθνών. Τώρα, έχοντας αναλύσει τις αναφορές και τις πηγές έμπνευσης του Α.Ν. –τον αντικεμαλισμό, τον Ισλαμισμό, τον αντιδυτικισμό και τον ρομαντισμό– θα δούμε πώς εκφράζονται οι σχετικές πεποιθήσεις του ως πράξη.

Η συνισταμένη των «οθωμανισμών»: Lebensraum

Ο αντικεμαλισμός, η προσήλωση στο Ισλάμ, ο αντιδυτικισμός και ο ρομαντισμός δεν οδηγούν νομοτελειακά στον εθνικισμό. Αλλά ο εθνικισμός χρειάζεται νομιμοποίηση και οι δικαιολογίες πάντα εφευρίσκονται. Κάποτε είναι η ιστορία «μας» και τα παλαιά «μας» σύνορα, κάποτε τα «κατάλοιπα» μιας «δικής μας» μειονότητας, κάποτε η γειτνίαση του χώρου του «άλλου», κάποτε το δικαίο του νικητή ή του ισχυρού, κάποτε η ιδιαιτερότητα του πολιτισμού «μας» που μπορούν να επικαλεστούν για να υποστηριχθούν «εθνικιστικές μεγάλες ιδέες». Ο Α.Ν. έκανε επιλεκτική χρήση ορισμένων από τα παραπάνω για να υποστηρίξει την θεωρία του αναγκαίου «ζωτικού χώρου» (Lebensraum), αλλά, όπως συμβαίνει σε παρόμοιες περιπτώσεις, ενός χώρου αναγκαίου μόνο για την Τουρκία. Σε μια μακροσκελέστατη ανάλυση (102-118/171-194) ξεκίνησε από τον «ζωτικό χώρο» (Lebensraum) ο οποίος και κατέληξε στους «περιφερειακούς χώρους επιρροής» (

hinterland

). Ο ζωτικός χώρος επεξηγείται λεπτομερώς με αναφορές σε Δαρβινισμό, στον επεκτατισμό των αποικιοκρατών, στους Ναζί και με αναφορές σε διάφορους αναλυτές. Οι χώροι επιρροής εμφανίζονται να έχουν σχέση με την παγκόσμια κυριαρχία. Δεν μπόρεσα α) να εντοπίσω πότε και πώς έγινε το πέρασμα από το ένα στο άλλο, και β) ποια είναι ακριβώς η διαφορά τους. Οι καταστάσεις γίνονται ακόμη πιο συγκεχυμένες όταν στην συνέχεια διαβάζουμε πώς θα πρέπει να λειτουργούν οι σχετικοί χώροι επιρροής.

[14]

Πάντως δύο θέσεις του Α.Ν. θα πρέπει να μην περάσουν απαρατήρητες. Η πρώτη: Η ρητορική της «*νέας τάξης πραγμάτων... που τέθηκε υπό αμφισβήτηση κατά τη διάρκεια της κρίσης της Βοσνίας εξαιτίας των αντιθέσεων και των πολιτικών των δύο μέτρων και δύο σταθμών που εφαρμόστηκαν, είχε ως αποτέλεσμα η ιδεαλιστική ρητορική των διεθνών σχέσεων να αφήσει τη θέση της και πάλι στους ανταγωνισμούς ισχύος της ρεαλιστικής πολιτικής (* *Realpolitik* *) και στην αναζήτηση ισορροπιών»* (110/182). Η δεύτερη: «*Η στρατηγική εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας για τον επόμενο αιώνα συνοπτικά θα αποβλέπει στην αναδιαμόρφωση των σχέσεων με τα κέντρα ισχύος κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να υπάρχουν εναλλακτικές επιλογές, και στη δημιουργία μιας ενδοχώρας (* *Hinterland* *)»*

(118/192). Τώρα να δούμε πώς νοείται η «ρεαλιστική πολιτική» και η «ενδοχώρα».

Ένα είδος ανισότητας μεταξύ χωρών (και η αντίστοιχη υπεροχή «μας») διεκδικείται ως ιστορικό δικαίωμα και συγκεκριμένα βάσει του Οθωμανισμού. Η Τουρκία ως κληρονόμος μιας αυτοκρατορίας θα πρέπει να δικαιούται, π.χ., ένα «ζωτικό χώρο», αλλά όχι οι γείτονές της. «*Η Τουρκία που αποτελεί κατάλοιπο του Οθωμανικού κράτους ως κληρονόμος της ή η Ρωσία, που προσπαθεί να διατηρήσει την αυτοκρατορική δομή της υπό διαφορετικές μορφές, έχουν την υποχρέωση να προσανατολιστούν σε πολύ διαφορετικές στρατηγικές άμυνας από εκείνες της Ρουμανίας, η οποία δεν ανέλαβε το βάρος των υποχρεώσεων που επάγεται μία τέτοια κληρονομιά, ή της Δανίας που τα ιστορικά σύνορά της μεταβλήθηκαν στο ελάχιστο»* (38/78). [15]

Οι προτάσεις σχετικά με τον ζωτικό χώρο στην πράξη παρουσιάζουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Εδώ θα περιοριστώ μόνο σε θέματα ελληνικού ενδιαφέροντος, εφόσον σχεδόν όλο το βιβλίο σχετίζεται με διάφορες πτυχές αυτής της «αμυντικής» πολιτικής και ο χώρος εδώ δεν προσφέρεται. Το βασικότερο είναι ότι σύμφωνα με τον Α.Ν. η Τουρκία χρειάζεται μια, ας πούμε, ζώνη ως ζωτικό χώρο για αμυντικούς λόγους. Η άμυνα της Ανατολίας απέναντι στην Ρωσία θα πρέπει να ξεκινά πέρα από τα σύνορα της Τουρκίας – «*παρεμπιπτόντως»* αναφέρεται ότι οι Ρώσοι μετά δυσκολίας επικρατούν στην Τσετσενία και ότι η Τουρκία θα πρέπει να τολμήσει δυναμικές λύσεις, με ό,τι αυτό συνεπάγεται.

«Αν γίνει μια σύγκριση με τα Βαλκάνια, η άμυνα της Ανατολικής Θράκης και της Ιστανμπούλ ξεκινά από την Αδριατική και τη Βοσνία»
(56/106).

«Η Τουρκία είναι πλέον αναγκασμένη να παράγει εναλλακτικές και ενδιάμεσες πολιτικές... Αναπόφευκτα θα υπάρξει η προσπάθεια διατήρησης ζωντανού του βαλκανικού οθωμανοϊσλαμικού πολιτισμού... Ιδίως η προσπάθεια που καταβάλλουν δύο στοιχεία, κατάλοιπα Οθωμανών στα Βαλκάνια, οι Βόσνιοι και οι Αλβανοί [είναι σημαντικά] [16] ... Υπό τις νέες περιφερειακές συνθήκες η υπεράσπιση της Ανατολικής Θράκης και της Ιστανμπούλ δεν εξαρτάται από την τοποθέτηση συμβατικών μονάδων στην Ανατολική Θράκη αλλά από την ενεργή χρήση σε διπλωματικό και στρατιωτικό επίπεδο των πεδίων επιρροής που θα δημιουργηθούν πέραν της μεθορίου»
(55/104).

«Είναι αδύνατο για την Τουρκία ... να διανοηθεί και να σχεδιάσει την άμυνά της αποκλειστικά στο πλαίσιο των συνόρων που κατέχει. Η ιστορική κληρονομιά μπορεί να αναγκάσει την Τουρκία να επέμβει σε de facto καταστάσεις που εμφανίστηκαν πέραν των συνόρων της»
(41/83). Και αναφέρεται στην

Κύπρο και στα νησιά του Αιγαίου.

«Η Κύπρος... είναι σαν μια σταθερή βάση και σαν ένα αεροπλανοφόρο [που ελέγχει την περιοχή]
(175/272).

«Μια χώρα που παραμελεί την Κύπρο δεν είναι δυνατόν να έχει έναν αποφασιστικό λόγο στις παγκόσμιες και περιφερειακές πολιτικές»
(176/275).

«Ακόμη κι αν δεν υπήρχε ούτε ένας μουσουλμάνος Τούρκος εκεί, η Τουρκία όφειλε να διατηρεί ένα Κυπριακό ζήτημα»
(179/279).

Η στρατηγική του ζωτικού χώρου, από το Κυπριακό επεκτείνεται και αλλού. Ο Α.Ν. αναφέρεται στην δυνατότητα της Τουρκίας να «πάρει» τα νησιά όταν αποχωρούσαν οι Γερμανοί το 1944 και ότι η Τουρκική ηγεσία (κακώς) δίστασε.

«Σήμερα γίνονται ορατά τα αποτελέσματα της στρατηγικής αμέλειας που επιδείχθηκε στο ζήτημα της απεμπόλησης του ελέγχου των νησιών του Αιγαίου... Τα νησιά του Αιγαίου ... στενεύουν σε σημαντικό βαθμό τον ζωτικό χώρο της [Τουρκίας], και ο λόγος είναι τα ασυγχώρητα λάθη που έγιναν... Η κρίση του Καρντάκ [Ιμια] ... είναι το πικρό τιμολόγιο των συσσωρευμένων σφαλμάτων που έχουν διαπραχθεί»
(154/244).

Ο Α.Ν. υποστηρίζει ότι η Τουρκική Δημοκρατία «υποχρεώθηκε» να καλύψει το κενό «πολιτικού κέντρου» που παρουσιάστηκε στα Βαλκάνια ως αποτέλεσμα της εκκαθάρισης του Οθωμανικού Κράτους. Το ότι οι Βόσνιοι και οι Αλβανοί στην διάρκεια της πρόσφατης κρίσης απευθύνθηκαν στην Τουρκία για βοήθεια δείχνει «την αυτοϋπαγόρευση στην Τουρκία μιας ιστορικής αναγκαιότητας και ευθύνης ως σημαντικής παραμέτρου της εξωτερικής της πολιτικής» (122/199-200). «Η βάση της πολιτικής επιρροής της Τουρκίας στα Βαλκάνια είναι τα οθωμανικά κατάλοιπα, που είναι οι μουσουλμανικές κοινότητες... Οι δύο σημαντικοί βραχυπρόθεσμοι και μεσοπρόθεσμοι στόχοι της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας στα Βαλκάνια είναι η ισχυροποίηση της Βοσνίας και της Αλβανίας μέσα σε ένα πλαίσιο σταθερότητας και η δημιουργία ενός διεθνούς νομικού πλαισίου που θα θέσει υπό την προστασία του τις εθνικές μειονότητες της περιοχής. Στο νομικό αυτό πλαίσιο η Τουρκία πρέπει να επιδιώκει συνεχώς την εξασφάλιση εγγυήσεων που θα της παρέχουν το δικαίωμα παρέμβασης στα ζητήματα που αφορούν τις μουσουλμανικές μειονότητες των Βαλκανίων. Η νομιμότητα της επέμβασης της Κύπρου, που αποτελεί ένα εντυπωσιακό παράδειγμα στη σύγχρονη εποχή, κατέστη δυνατή εντός ενός τέτοιου είδους νομικού πλαισίου» (123/200).

Αλλιώς τι θα γίνει; «Στην αντίθετη περίπτωση η Τουρκία όχι μόνο θα χάσει την επιρροή που ασκεί στα Βαλκάνια έναντι της Ελλάδας, η οποία μέσω του Πατριαρχείου του Φαναρίου που με την μικρή ρωμαίικη μειονότητα επιδιώκει να αποκτήσει οικουμενικό χαρακτήρα, και της Ρωσίας, η οποία επιχειρεί να ασκήσει επιρροή στους ορθόδοξους Σλάβους στην περιοχή των Βαλκανίων και του Καυκάσου, αλλά θα μείνει και δίχως στήριγμα ενόψει των ελληνικών και ρωσικών διεκδικήσεων στα Στενά» (123/201). Όλες αυτές οι περικοπές είναι βέβαια αποτέλεσμα δικού μου κολάζ, αλλά δικαιούμαι να το πράξω εφόσον από την άλλη, ο Α.Ν. προσπάθησε να εκφραστεί με υπονοούμενα, παρουσιάζοντας τις απόψεις του με παραλληλισμούς και αποφεύγοντας τον ευθύ λόγο, προφανώς για να εμποδίσει πιθανές επικρίσεις κατά των ακραίων και αιρετικών του θέσεων.

Αποτίμηση ορισμένων θέσεων του Α. Νταβούτογλου

Πιστεύω ότι έχω δώσει αρκετά στοιχεία για να μπορέσει ο αναγνώστης να βγάλει τα δικά του συμπεράσματα σχετικά με τις θέσεις του Α.Ν. όπως αυτές εκφράζονται στο βιβλίο του. Εγώ συνοψίζω τις θέσεις του αυτές ως εξής: Στο πλαίσιο μιας θεώρησης διεθνών σχέσεων που αποκαλεί «ρεαλιστική», ο Α.Ν. εκλαμβάνει ένα κόσμο όπου τα έθνη και τα κράτη, τα οποία έχουν ρίζες, παραδόσεις και πρακτικές που πάνε πολλούς αιώνες πίσω στην ιστορία,

ανταγωνίζονται το ένα το άλλο για να ... και εδώ υπάρχει το πρώτο «κενό»! Ο συγγραφέας μάς μεταφέρει τις σκέψεις του για το τι πρέπει να γίνει για να αποκτήσει «ισχύ» η Τουρκία αλλά δεν διευκρινίζει με σαφήνεια σε τι χρησιμεύει και το πώς και για ποιο σκοπό θα χρησιμοποιηθεί αυτό το αποκτημένο πλεονέκτημα. Μπορούμε να εικάσουμε όμως: αν ο κόσμος μας είναι ένα πεδίο «κοινωνικού δαρβινισμού», η ισχύς είναι αυτοσκοπός. [17] Η Τουρκία πρέπει να είναι ισχυρή σε σχέση με όλους τους «άλλους» επειδή αλλιώς, όπως διαβάζουμε και στην αμέσως προηγούμενη παράγραφο, σχεδόν «τα πάντα χάνονται».

Μέσα σε ένα τέτοιο κόσμο το νομικό πλαίσιο, το διεθνές δίκαιο, οι διεθνείς συμφωνίες και οργανισμοί θεωρούνται «ιδεαλιστικά» μέσα, όπως είδαμε παραπάνω να δηλώνει ο Α.Ν.: «*Η ιδεαλιστική ρητορική των διεθνών σχέσεων [άφησε] τη θέση της και πάλι στους ανταγωνισμούς ισχύος της ρεαλιστικής πολιτικής (Realpolitik)*»

(110/182). Έτσι εξηγείται και γιατί, σύμφωνα με τον Α.Ν., η Τουρκία θα πρέπει να επέμβει στην Κύπρο,

«*ακόμη κι αν δεν υπήρχε ούτε ένας μουσουλμάνος Τούρκος εκεί*» (179/279) και πώς χρειάζεται ως απλή δικαιολογία «*η δημιουργία ενός διεθνούς νομικού πλαισίου*»

για παρόμοιες δραστηριότητες (123/200). Στο κείμενο του Α.Ν. γίνεται μια σαφής διάκριση μεταξύ των «κοινωνικών δυναμικών» και της «νομιμοποίησής» τους. [18]

Ανεξάρτητα από το «δίκαιο του ισχυρού» που υποδηλώνεται ο συγγραφέας προσπαθεί να θέσει και βάσεις νομιμοποίησης των θέσεών του. Η βασική θέση του είναι ότι η Τουρκία ως κληρονόμος του Οθωμανικού κράτους, της ιστορίας και του πολιτισμού «υποχρεούται» να έχει έναν «παραπάνω λόγο» στην περιοχή. Αυτή η άποψη τίθεται με μεγάλη αυτοπεποίθηση αλλά η επιδιωκόμενη «ανισότητα» μάλλον δεν πείθει όσους δεν ταυτίζονται με την συνοδευόμενη «υπερηφάνεια». (Δεν θα αντέκρουε ο Α.Ν. μια αντίστοιχη ελληνική θέση για «κληρονομιά του Βυζαντίου»;). Αλλά και η σχετική αποσιώπηση έχει την σημασία της: Η πολυπολιτισμική οθωμανική κληρονομιά και ο πολυεθντικός οθωμανικός πολιτισμός περιορίζεται στους «Μουσουλμάνους». Από την μια, δεν γίνεται μνεία στους μη-Μουσουλμάνους της αυτοκρατορίας, και από την άλλη, όταν αναφέρεται στα «κατάλοιπα» της Αυτοκρατορίας εννοεί τα έθνη και τις εθνικές μειονότητες που έχουν ασπαστεί το Ισλάμ. [19]

Πάντως το βασικό μοτίβο του Ισλάμ είναι μάλλον πολιτικό παρά θρησκευτικό. Ο Α.Ν. ούτε μια φορά δεν αναφέρθηκε στις αρχές του Ισλάμ, στο Ισλαμικό δίκαιο ή στις πρακτικές της θρησκείας. Βέβαια συχνά, ειδικά όταν καταφέρεται κατά των Κεμαλικών πρακτικών, κάνει λόγο για «*την κουλτούρα και τους θεσμούς της κοινωνίας*», αλλά αυτό δεν σημαίνει

απαραιτήτως ή αποκλειστικά «θρησκεία».

Την ισχυρότερη συνιστώσα των απόψεών του φαίνεται να την αποτελεί το αίσθημα του έθνους, του εθνικού και του εθνικισμού. Η σύγκρουση με τον Κεμαλισμό δεν είναι στην βάση της «θρησκευτικής πίστης» αλλά της έννοιας του έθνους, της εθνικής κουλτούρας και της εθνικής ταυτότητας. Ο Μ. Κεμάλ επιδίωκε την ανύψωση του έθνους σε μια σύγχρονη κοινωνία αποποιούμενος το πρόσφατο οθωμανικό καθεστώς και αναζητώντας «αρχαίους» προγόνους στην «μητέρα πατρίδα» Κεντρική Ασία. Ως οπαδός του θετικισμού πίστευε ότι το οθωμανικό πείραμα είχε αποτύχει επειδή δεν μπόρεσε να προσαρμοστεί στις νέες ανάγκες και αυτό λόγω θρησκοληψίας. Ο Α.Ν. από την άλλη, όπως και πολλοί που ενστερνίζονται το «πολιτικό Ισλάμ», εκλαμβάνουν το έθνος όχι ως μελλούμενο αλλά ως υπαρκτό μέσα στις απλές μάζες, όπως και την εθνική ταυτότητα ως μέρος της υπάρχουσας κουλτούρας. Και οι δύο θέσεις συγκλίνουν στο έθνος. Μόνο το ένα είναι δυνητικό, θα υπάρξει μάλλον στο μέλλον το δεύτερο είναι εδώ, «μπροστά μας.»

Έτσι εξηγείται και η μεγαλοστομία για το έθνος «μας». Ο Α.Ν. γράφει π.χ.: *«Η Τουρκία που έχει ιδρυθεί πάνω στα κατάλοιπα του Οθωμανικού κράτους ... έχει διαμορφώσει μια παράδοση εξωτερικής πολιτικής βασισμένη πάντα σε υψηλής κλίμακας πολιτικές... [Η] εμμονή στις σχέσεις της με την Ελλάδα στην πραγματικότητα αποτελεί γι' αυτήν υποβάθμιση... Προέκυψε μια κατάσταση [όπως] εκείνη της ελλιπούς προπόνησης των παλαιστών βαρέων βαρών, οι οποίοι προπονούνται έχοντας αντιπάλους αθλητές μεσαίων βαρών»* . Ο Α.Ν. συνιστά να υπερκεραστεί η «χαμηλή κλίμακα της Ελλάδας» (147/236).

Απαραίτητες ερωτήσεις

Δύο ερωτήσεις πρέπει να απαντηθούν για να ολοκληρωθεί η αξιολόγηση του *Στρατηγικού βάρους* και του συγγραφέα του:

α) Δέκα και πλέον χρόνια μετά την συγγραφή του βιβλίου, ο συγγραφέας του σε ποιο βαθμό πιστεύει σήμερα αυτά που τότε έγραψε;

β) Ως υπουργός Εξωτερικών της κυβέρνησης του Ταγίπ Ερντογάν (ΑΚΡ) ακολουθεί μια «κυβερνητική» πολιτική ή αυτή που υποστηρίζει στο βιβλίο του;

Βέβαια οι απαντήσεις δεν μπορούν να αποτελούν ούτε απόλυτες βεβαιότητες, ούτε να θεωρηθούν ως τελειωτικές μέσα στο διεθνώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον. Ο ίδιος ως υπουργός Εξωτερικών επανειλημμένα δήλωσε ότι ποτέ δεν υπήρξε «οθωμανιστής» και ότι δεν υποστήριξε πολιτικές «νεο-οθωμανισμού». Σχετικά πρόσφατα δήλωσε σε Έλληνες δημοσιογράφους ότι η πραγματικότητα είναι πολυπολιτισμική από την εποχή της Αρχαίας Αθήνας, ότι η Τουρκία υποστηρίζει το Πατριαρχείο, ότι έκανε δυνατή την λειτουργία της Παναγίας Σουμελά κ.λπ. και ότι *«η Τουρκία δεν έχει καμιά φιλοδοξία στα ελληνικά νησιά»* [20]

Το δε τουρκικό πρακτορείο ειδήσεων ΑΑ μια μέρα πριν δημοσιοποίησε τις δηλώσεις που έκανε ο Α.Ν. Ο υπουργός είπε ότι θα πρέπει να ξεπεραστούν οι καχυποψίες που υπάρχουν εκατέρωθεν σχετικά με το Αιγαίο, (οι Τούρκοι θα μας πάρουν τα νησιά / οι Έλληνες θα μας εμποδίσουν την πρόσβαση στο Αιγαίο), ότι είναι λανθασμένη η αντίληψη ότι υπάρχει μια διαχρονική εχθρότητα μεταξύ Ανατολής και Δύσης ή Ισλάμ και Χριστιανισμού και ότι τα συμφέροντα των δύο χωρών δεν είναι αντίθετα.

Σε μια συνέντευξη που έδωσε σε Τούρκο δημοσιογράφο είπε ότι *«θα αλλάξει την έννοια της “διασποράς”. Μέχρι σήμερα την διασπορά [και με αυτό στην Τουρκία εννοούν συνήθως τους Αρμένιους] την αντιμετωπίσαμε εχθρικά. Πλέον Αρμένιους, Ρωμιούς, Βόσνιους, όλους τους πολίτες μας που ζουν στο εξωτερικό, και αν δεν έχουν ακόμη δει την Τουρκία, τους θεωρούμε ότι αποτελούν ένα κομμάτι της δικής μας διασποράς.»*

[21]

Σε μια άλλη συνέντευξη καταδίκασε τα «στερεότυπα» που υπάρχουν στα Βαλκάνια κατά του Οθωμανικού Κράτους, υποστήριξε ότι η Τουρκία δεν έχει μια κρυφή πολιτική ατζέντα και ότι προσπαθεί να καλλιεργήσει σχέσεις καλής γειτονίας στη βάση της κατανόησης, συνεργασίας και κοινών προσπαθειών.

[22]

Με άλλα λόγια, είναι πολύ εύκολο να βρεθούν δηλώσεις του Α.Ν. που είναι διαμετρικά αντίθετες με τις θέσεις που αναπτύσσει στο βιβλίο του. Οι δηλώσεις σχετικά με τα «κοινά συμφέροντα» των εθνών και των κρατών, λόγου χάρη, δεν εκπέμπουν τα ίδια μηνύματα με τις θέσεις της Realpolitik ή του Ζωτικού Χώρου. Η ταύτιση του Ρωμιού και του Βόσνιου ως «διασπορά μας» δεν συμβαδίζει με την θέση των «οθωμανικών κατάλοιπων», που στο βιβλίο του είναι μόνο οι Μουσουλμάνους. Ταξιδεύοντας μέσα στο διαδίκτυο μπορούμε να βρούμε πολλές τέτοιες «καλοπροαίρετες» δηλώσεις του λαλίστατου Α.Ν. Το ερώτημα παραμένει και μάλιστα λόγω των αντιφατικών μηνυμάτων ακόμη πιο επιτακτικά: Το βιβλίο του 2000 ή οι πρόσφατες δηλώσεις εκφράζουν την σκέψη του Α.Ν.; Μια παλιά ακαδημαϊκή μελέτη ή οι

τελευταίες θέσεις είναι πιο έγκυρες; Πιστεύω ότι όποια και αν είναι η απάντηση η αμφιβολία θα παραμείνει μέχρι ο Α.Ν. να αντιμετωπίσει πειστικά την κριτική που ασκήθηκε, όχι τόσο στο βιβλίο του αλλά στον «νεο-οθωμανισμό» που καλώς ή κακώς του αποδίδεται.

[23]

Η αμφιβολία σχετικά με τις πραγματικές σκέψεις και τα αισθήματα του Α.Ν. εκφράστηκαν εμφατικά από έναν Αιγύπτιο διανοούμενο και πολιτικό, τον καθηγητή Cihad Awda, στέλεχος του Εθνικού Δημοκρατικού Κόμματος, απαντώντας στις ερωτήσεις ενός Τούρκου δημοσιογράφου.

«Η Τουρκία έχει ένα πρόβλημα αυτοκρατορίας... Δεν έχει λύσει αυτό το θέμα του παρελθόντος. Αυτό το θέμα ενδιαφέρει και την ευρύτερη περιοχή. Έχετε μια θέση στην Μέση Ανατολή αλλά οι ηγετική ελίτ της Τουρκίας δεν βρήκε την απάντηση για αυτό το πρόβλημα... Ο Οθωμανισμός είναι σε άνοδο στην χώρα σας, όπως και το Ισλάμ και ο εθνικισμός. Πρέπει να εξηγήσετε στον κόσμο τι σημαίνουν όλα αυτά. Ο υπουργός Εξωτερικών σας όταν μιλά ακούγονται ωραία τα μηνύματά του. Είναι έξυπνος άνθρωπος. Αλλά αυτές οι απαντήσεις δεν λύνουν το πρόβλημα. Το θέμα δεν είναι η εξωτερική πολιτική που ακολουθείτε, αλλά τι θέλετε να κάνετε ως στρατηγική... Έχετε μια εξωτερική πολιτική όλο αντιφάσεις

»

[24]

Με άλλα λόγια, η πρώτη ερώτηση, «ο Α.Ν. σε ποιο βαθμό πιστεύει σήμερα σε αυτά που κάποτε έγραψε;», δεν είναι εύκολο να απαντηθεί. Μπορεί να είναι μια σύνθετη εσωτερική κατάσταση, όπως, ας πούμε, ενός Έλληνα που δηλώνει απαλλαγμένος από μεγαλοϊδεατισμούς αλλά σκιρτά η καρδιά του όταν βλέπει την Αγία Σοφία. Πρόσφατα σε μια επίσκεψη στην Καισάρεια ο Α.Ν. έκανε ενδιαφέρουσες δηλώσεις. *«Η ευθύνη είναι βαριά στους ώμους μας... Πέρσι όταν άρχισε ο Επανάσταση στην Τυνησία νιώσαμε βαθιά ότι ζούσαμε ένα δίλημμα. Το 1911 είναι ο χρόνος που ο τουρκικός στρατός εγκατέλειπε την Λιβύη, το δε 2011 ή θα υπάρχουμε στην Λιβύη ή θα χαθούμε εκεί. Το 1912 είναι η χρονιά που μετά από τον Βαλκανικό Πόλεμο φύγαμε από τα Βαλκάνια μαζί με караβάνια από πρόσφυγες. Το 2012 ακόμα δεν επουλώθηκαν οι πληγές στα Βαλκάνια, υπάρχει κρίση σήμερα μετά από εκατό χρόνια... Πλησιάζει η εποχή που ξανά θα υπάρξουν μεγάλες προσδοκίες από την Τουρκία, που θα υπάρξει ενθουσιασμός όταν θα ακούγεται το όνομα του πρωθυπουργού Τ. Ερντογάν, που θα περιμένουν πολλά όπου θα κυματίζει η τουρκική σημαία... Ό,τι χάσαμε μεταξύ το 1911 και 1923, από όποια εδάφη αποχωρήσαμε το 2012-2023 σε εκείνα τα εδάφη πάλι θα συναντήσουμε τα αδέρφια μας.»*

[25]

Μπορεί αυτόν τον λόγο να εννοεί ο Αιγύπτιος C

ihad

Awda

όταν λέει ότι ο Α.Ν. μιλά ωραία αλλά δεν γίνεται κατανοητή η στρατηγική του – ή μήπως γίνεται;

Η δεύτερη ερώτηση, δηλαδή αν η εξωτερική πολιτική της Τουρκίας, στην πράξη, είναι προϊόν του ακαδημαϊκού Α.Ν. που έγραψε *Το στρατηγικό βάθος* ή αν ο ίδιος έχει προσαρμοστεί σε μια νέα πραγματικότητα και ασκεί μια άλλη πολιτική απαιτεί μια εξεζητημένη απάντηση και μια άλλη μελέτη στο μέλλον. Το αντικείμενό μας ήταν *Το στρατηγικό βάθος* του Αχμέτ Νταβούτογλου.

Εκδόθηκε στο *The Athens Review of Books*, Τεύχος 33 και 34, Οκτώβριος και Νοέμβριος 2012

---

[1] Μου δόθηκε η ευκαιρία να διαμηνύσω γραπτώς στον Α.Ν. την κριτική μου στις θέσεις του σχετικά με την Ελλάδα, την Κύπρο και τις μειονότητες (και που παραθέτω εδώ). Αυτή η κριτική μου, συνοπτικά, θα κυκλοφορήσει στην Τουρκία σε ένα συλλεκτικό τόμο που θα αναφέρεται στην εξωτερική πολιτική της σημερινής Τουρκίας. Ο Α.Ν. μου διαμήνυσε ότι με την πρώτη ευκαιρία θα ήθελε να με συναντήσει (μαζί και με τον ακαδημαϊκό Baskin Oran) και να συζητήσει το θέμα, ότι σκόπευε να αναθεωρήσει μερικά μέρη του βιβλίου του βάσει νέων καταστάσεων και ότι δεν μπόρεσε να το κάνει λόγω έλλειψης χρόνου. Πέρασαν έκτοτε (Φεβρ. 2011) αρκετοί μήνες αλλά προφανώς ο απαιτούμενος χρόνος δεν βρέθηκε, ούτε για τη συνάντησή μας ούτε για να πραγματοποιηθούν οι αλλαγές στο βιβλίο.

[2] Βλ., π.χ., δήλωσή του στην εφημερίδα *Today's Zaman*, 25.11.2009. Ο όρος «νέο-οθωμανισμός» (Yeni-Osmanlıcilik) συναντάται στην εργασία του Α.Ν. αλλά ως «ένα ρεύμα κυρίως στα χρόνια 1987-1993», το οποίο, σύμφωνα με τον συγγραφέα, χαρακτηρίζει την πολιτική του Τουρκοκούντ Οζάλ και είχε ορισμένα κοινά στοιχεία με το ρεύμα του οθωμανισμού της περιόδου Τανζιμάτων (1839). Σύμφωνα με τον Α.Ν., ο Οζάλ επιδίωξε τον εκσυγχρονισμό του κράτους και τον εναρμονισμό των δυτικών αξιών με το Ισλάμ (85/146). Βέβαια αυτός ο «νέο-οθωμανισμός» διαφέρει από αυτόν που αποδίδεται στον Α.Ν.

Οι αριθμοί (όπως π.χ., 85/146) αναφέρονται στις σελίδες δύο βιβλίων: ο πρώτος στην τουρκική έκδοση και ο δεύτερος στην ελληνική έκδοση/μετάφραση. Χρησιμοποίησα τα εξής δύο βιβλία: Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, İstanbul, 2010 (2001).

Την ελληνική έκδοση: Αχμέτ Νταβούτογλου, *Το στρατηγικό βάθος. Η διεθνής θέση της Τουρκίας*, μτφρ. Ν. Ραπτόπουλος, επιμ. Ν. Σαρρής, Αθήνα, 2010.

[3] Βλ. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Tanzimat ve Meşruiyet Birikimi και Muhafazarkârlık*, τόμ. 1 και 5, İletişim, Κωνσταντινούπολη 2001 και 2003.

[4] Βλ. Απ. Β. Δασκαλάκης. *Το πολίτευμα του Ρήγα Βελεστινλή*, Ε.Γ. Βαγιονάκη, Αθήνα 1976, σ. 74.

[5] Βλ. Έλλη Σκοπετέα, *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα, Όψεις του Εθνικού Προβλήματος στην Ελλάδα, 1830-1880*, Πολύτυπο, Αθήνα 1988, σ. 315: «... το νέο ελληνοθωμανικό σχήμα δεν μπορούσε να σημαίνει πολλά περισσότερα από την προοπτική συγκυριαρχίας Ελλήνων και Τούρκων, όχι διάβρωση της Αυτοκρατορίας εκ των ένδον, αλλά ενσωμάτωση των Ελλήνων στον οθωμανικό κρατικό μηχανισμό, όχι επίλεκτα μέλη της ελληνικής εθνότητας οι ομογενείς, αλλά προνομιούχοι Οθωμανοί υπήκοοι.»

[6] Αθανάσιος Σουλιώτης Νικολαΐδης, *Οργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως*, επιμ. Θ. Βερέμης, Κ. Μπούρα, Δωδώνη, Αθήνα 1984.

[7] Βλ. Στέφανος Πεσμαζόγλου, *Ευρώπη-Τουρκία, Αντανακλάσεις και Διαθλάσεις*, Θεμέλιο, Αθήνα 1993. Αλέξης Ηρακλείδης, *Η Ελλάδα και ο «Εξ Ανατολών Κίνδυνος»*, Πόλις, Αθήνα 2001. Ηρακλής Μήλλας, *Εικόνες Ελλήνων και Τούρκων, Σχολικά Βιβλία, Ιστοριογραφία, Λογοτεχνία και Εθνικά Στερεότυπα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001.

[8] Βλ. Erik J. Zürker, *Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004, σ. 334-340.

[9] Βλ. Ηρακλής Μήλλας, *Εικόνες Ελλήνων και Τούρκων, Σχολικά Βιβλία, Ιστοριογραφία, Λογοτεχνία και Εθνικά Στερεότυπα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001, σ. 194-203.

[10] Εδώ αξιοποίησα την ελληνική μετάφραση αλλά έκανα ορισμένες διορθώσεις όπου έκρινα ότι χρειάζεται. Π.χ. έγγραφα Αμπντουλχαμίτ αντί για το λανθασμένο Αμπντούλ Χαμίτ και «πολιτική αποικιών» αντί «αποικιακή πολιτική».

[11] Αυτή είναι μια διαδεδομένη άποψη στην Τουρκία και βασικά εκφράζεται από την κεμαλική «αριστερά». Αρχικά υποστηρίχθηκε όταν ο Μ. Κεμάλ ήταν εν ζωή και λειτούργησε ως ένα ιδεολόγημα για να υποστηριχτεί ο αντιδυτικισμός στο όνομα του αντιιμπεριαλισμού.

[12] Μετέφερα την φράση αυτή ατόφια επειδή αποτελεί καλό παράδειγμα της ρητορικής (και ρομαντικής) διάθεσης του Α.Ν. Θέσεις υποβάλλονται ως αφορισμοί και ως δεδομένα. Αυτή η φρασεολογία είναι κυρίαρχη σε όλο το κείμενο. Στην ελληνική έκδοση του κειμένου το « kadim insanlık birikiminin unsurları » μεταφράστηκε ως «στοιχεία των αρχαίων πολιτισμών». Εγώ πιστεύω ότι «στοιχεία της συσσώρευσης της αρχαίας ανθρωπότητας» είναι μια πιστότερη μετάφραση, αλλά δείχνει και καλύτερα την αυταρέσκεια που δεν περιορίζεται σε ορισμένους πολιτισμούς αλλά καλύπτει όλη την ανθρωπότητα (262/401).

[13] Παραθέτω ένα δείγμα ιστορικής-ποιητικής επιχειρηματολογίας: *«Όσο περισσότερο τεντωθεί το τόξο, με τόση μεγαλύτερη ταχύτητα θα εκτοξευτεί το βέλος προς τα εμπρός. Γι' αυτό το λόγο το Σελτσουκικό κράτος που σφυρηλάτησε την κυριαρχία του στην Περσία προχώρησε με την ταχύτητα ενός βέλους στη Μικρά Ασία. Η προέλαση των Οθωμανών προς την κατεύθυνση της Ευρώπης, οι οποίοι έχοντας πετύχει την ενότητα του Μικρασιατικού χώρου τέντωσαν το ασιατικό τόξο με αδύνατον να παρεμποδιστεί ταχύτητα»* (562/836).

[14] Στο τουρκικό κείμενο για τον «ζωτικό χώρο» (Lebensraum) και για τους

«περιφερειακούς χώρους επιρροής» (
hinterland

) χρησιμοποιούνται, εκτός από τις ξένες λέξεις μέσα σε παρενθέσεις, οι όροι «

hayat

sahas

!»

και «

bölgesel etki alanları

»

αντίστοιχα (103,118/171,193). Το «

Lebensraum

» ορίζεται ως «μια θεωρία για να νομιμοποιήσει τον ναζισμό» (104/174). Στην συνέχεια

όμως ο Α.Ν. κάνει χρήση του όρου «

hayat alanı

»

για να αναλύσει τις πολιτικές της Τουρκίας, αλλά αυτός ο όρος λεξιλογικά φέρει ακριβώς

την ίδια έννοια με τον «ζωτικό χώρο» (σύγκρινε, π.χ., σελίδα 103 με τις σελίδες 170, 172

και 174 της τουρκικής έκδοσης). Στην ελληνική μετάφραση αμφότεροι οι όροι, «

hayat sahası

» και «

hayat alanı

», μεταφράστηκαν ως «ζωτικός χώρος».

[15] Η Τουρκία και η Ρωσία έχουν «αναλάβει βάρη υποχρεώσεων» λόγω μιας «κληρονομιάς» που προφανώς για κάποιο λόγο δεν μπορούν να αποποιηθούν και έτσι δικαιούνται ένα ζωτικό χώρο... Η περίπτωση θυμίζει το ποίημα του Κίπλινγκ: *Take up the White man's burden / And reap his old reward: / The blame of those ye better, / The hate of those ye guard –*

[16] Ο Α.Ν. αναφέρεται στα Βαλκάνια και σε «στοιχεία οθωμανικών καταλοίπων» (Osmanlı bakiyesi unsur)

που αποδίδονται στην ελληνική μετάφραση ως «στοιχεία της οθωμανικής κληρονομιάς».

Νομίζω ότι η λέξη «κατάλοιπα» είναι προτιμότερη επειδή παραπέμπει σε έθνη, μειονότητες και σε άτομα, ενώ «κληρονομιά» είναι μια αφηρημένη έννοια.

[17] Με τον όρο κοινωνικός δαρβινισμός (social Darwinism) εννοώ την θεωρία της δεκαετίας του 1870 η οποία, στον χώρο της πολιτικής επιστήμης, πρέσβευε ότι επιζούν οι ισχυροί οργανισμοί και χάνονται οι αδύνατοι – μέσα σε ένα κόσμο όπου ο ένας θέλει να εξοντώσει τον άλλο. Αυτή η αντίληψη, που για ορισμένους είναι μια παρερμηνεία του Δαρβινισμού και μια βίαιη μεταφορά της βιολογίας στην πολιτική, έχει επηρεάσει τις μετέπειτα θεωρίες του

ιμπεριαλισμού, εθνικισμού, ρατσισμού και φασισμού.

[18] Ορισμένοι Έλληνες επικριτές του Α.Ν., από την μία, τον κατέκριναν επειδή, λόγω χάρη, έχει επεκτατικές βλέψεις, αλλά από την άλλη τον ύμνησαν ως πατριώτη επειδή μεριμνά αποφασιστικά για τα συμφέροντα της χώρας του. Αυτή η αντίφαση πηγάζει προφανώς από την «ρεαλιστική» κρίση: «Ο κοινωνικός Δαρβινισμός» αποτελεί σωστή ερμηνεία του κόσμου μας, αλλά πρέπει να είμαστε «εμείς» αυτοί που θα τον εφαρμόσουν, όχι οι «άλλοι».

[19] Η ρομαντική υπεραπλούστευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε ένα «ευεργετικό» μόρφωμα παρουσιάστηκε παραπάνω.

[20] *Απογευματινή* (Κωνσταντινούπολης), 10.3.2011.

[21] *Zaman*, Kerim Balci, 26.12.2010.

[22] Altin Raxhimi, Balkan Institute, 26.4.2011.

[23] Το *Στρατηγικό βάθος* του Α.Ν. απέσπασε στην Τουρκία σχεδόν πάντα ευνοϊκά σχόλια, αλλά τα λεγόμενα πάντα αφήνουν την αίσθηση ότι οι σχολιαστές δεν είχαν διαβάσει το βιβλίο, ή τουλάχιστον όχι όλο. Εξαιρεση αποτελεί η κριτική του Ελτσίν Ακτοπρακ η οποία είναι στο ίδιο μήκος κύματος με την παρούσα κριτική. (

ΕΙ

ς
in
Aktoprak
, “
Ahmet
Davuto
ğ
lu
:
Stratejik
Derinlik
”
,

Uluslararası

İ

li

ş

kiler

Dergisi

, τόμ. 1, αρ. 3, Φθινόπωρο 2004, σ. 175-185.

[24] *Zaman*, Cumali Önal, 20.10.2010.

[25] Τουρκικές εφημερίδες, 21.1.2012.